

სოფლის მოსახლეობის დემოგრაფიული პრობლემები და მათი გადაჭრის გზები საქართველოში

ირმა ჩხაიძე

ეკონომიკის დოქტორი
ბათუმის შოთა რუსთაველის
სახელმწიფო უნივერსიტეტის
ასოცირებული პროფესორი

გლობალიზაციის პირობებში მეტად მწვავედ დგება დემოგრაფიული პრობლემები, მით უმეტეს მცირერიცხოვანი ერისთვის. ქვეყნებმა აუცილებელია შეიმუშაონ თავიანთი დემოგრაფიული უსაფრთხოების კონცეფცია, რადგან თითოეული ქვეყნის დემოგრაფიული განვითარება უალრესად არათანაბარზომიერად მიმდინარეობს და ცალკეული სახელმწიფოები საკმაოდ შემფოთებულიც არიან თავიანთი დემოგრაფიული მომავლით. თანამედროვე ეტაპზე რეალური საფრთხის წინაშე დგას ცალკეული ერები, არომელთათვისაც დამახასიათებელია მოსახლეობის რაოდენობის ყოველწლიური შემცირება, შობადობის კრიზისულ ზღვრამდე დაცემა, სიკვდილიანობის და მკვდრადშობადობის მაღალი დონე, მოსახლეობის ბუნებრივი მატების კლება, შრომისუნარიანი მოსახლეობის შემცირება და მოსახლეობის დაბერების ზრდის ტენდენცია, შიდა და გარე მიგრაციული პროცესების ფათო მასშტაბები. სწორედ ორი ათეული წელია, რაც ასეთი საფრთხის წინაშე იმყოფება საქართველო და მისი ცალკეული ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული დაყოფის ძირეული ერთეული-სოფელი, რომელიც დასახლების ერთ-ერთი უძველესი და საყოველთაოდ გავრცელებული ფორმაა, და რომლის გარეგნული იერსახე განსხვავებულია ქვეყნის ბუნებრივი პირობებითა და საწარმოო მიმართულებით.

მე-XX საუკუნის 90-იანი წლებიდან დღემდე საქართველოში და მათ შორის აჭარაში დაფიქსირდა მოსახლეობის რიცხოვნობის კლება როგორც ქალაქად, ისე სოფლად. 1990-2008 წლებში საქართველოს მოსახლეობის რიცხოვნობა შემცირდა 19,5%-ით, 1990-2010 წლებში 22.72 %-ით, 2013 წელს 2012 წელთან შედარებით

0.31%-ით მაშინ, როდესაც მათი რიცხვი 1975-1990 წლებში გაიზარდა 11%-ით.

საქართველოს სტატისტიკის სახელმწიფო დეპარტამენტის მონაცემებით 2001 წელს საქართველოს სოფლის მოსახლეობის რიცხოვნობამ შეადგინა მთლიანი მოსახლეობის 48,2%-ი, 2012 წელს 46,8%-ი, ანუ 2105.9 ათასი კაცი, რაც 2013 წელს წინა წელთან შედარებით შემცირდა 0,4%-ით და შეადგინა 2096,8 ათასი კაცი (კონფლიქტური რეგიონების გაუთვალისწინებლად საქართველოში 3668 სოფელია). 2013 წელს აჭარის მოსახლეობა შეადგენს საქართველოს მოსახლეობის 8,5%-ს, ხოლო აჭარაში სოფლად მცხოვრებთა რაოდენობა შეადგენს სულ სოფლად მცხოვრებთა რაოდენობის 10,1%-ს.

აჭარის სტატისტიკის სახელმწიფო დეპარტამენტის მონაცემებით 2006-2008 წლებში აჭარის მოსახლეობა გაიზარდა 7,2 ათასი კაცით, აქედან სოფლის მოსახლეობა 4,5 ათასი კაცით. 2008 წელს აჭარის მოსახლეობამ შეადგინა 380,2 ათასი კაცი, აქედან, ქალაქებსა და ქალაქის ტიპის დასახლებებში ცხოვრობდა მოსახლეობის საერთო რაოდენობის 43,9%-ი, ანუ 166,9 ათასი კაცი, სოფლად 56,1%-ი, ანუ 213,3 ათასი კაცი.

დემოგრაფიული მაჩვენებლების გაანალიზების საფუძველზე დადგინდა, რომ 1990 წლიდან 2013 წლამდე საქართველოს მოსახლეობის ყოველწლიური შემცირების მიზეზად სახელდება როგორც ფართო მასშტაბიანი მიგრაციული (18-50 წლის ასაკის მოსახლეობაში მიგრაციამ განაპირობა 1989-2002 წლებში ქართველების რიცხვის 126 ათასზე მეტით შემცირება) პროცესები ასევე სიკვდილიანობის მაღალი დონე და შობადობის დაბალი მაჩვენებელი. აჭარის რეგიონში 2006-2008 წლებში სოფლის მოსახლეობის ზრდის ტენდენციას განაპირობებდა ბუნებრივი მატება.

ქართველი და საერთაშორისო ექსპერტების გათვლებით, საქართველო შობადობის მიხედვით მსოფლიოს 196 ქვეყანას შორის 164-ე ადგილზეა. შობადობის ჯამობრივი კოეფიციენტი (ერთი ქალის მიერ სიცოცხლის განმავლობაში დაბადებული ბავშვების საშუალო რაოდენობა) 1,4-1,7-ის ფარგლებშია, ანუ საქართველოში შვილების თაობა მათი მშობლების თაობის დაახლოებით 70-80%-ს განაახლებს.

საქართველოში დაბადებულთა რიცხოვნობა 2011 წელს 2010 წელთან შედარებით შემცირდა 7,30%-ით, მათ შორის სოფლად 13,68%-ით. XIX საუკუნის პირველ ნახევარში საქართველოში მოსახლეობის ათას სულზე დაიბადა 40 ბავშვი, 1913 წელს-28, 1960 წელს-24, 1990 წელს-17, 2007 წელს-11 ბავშვი. ჩვენს ქვეყანაში ყოველ 100 ქალზე 1960 წელს მოდიოდა 259 და 2007 წელს-173 ბავშვი, მაშინ როდესაც მოსახლეობის თუნდაც მარტივი აღწარმოებისათვის აუცილებელია ეს მაჩვენებელი იყოს 210 ბავშვი. ქართულ მოსახლეობაში შობადობის კოეფიციენტი თითქმის 1,5-ჯერ დაბალია შესაბამის საშუალო მაჩვენებელთან შედარებით. შობადობის შემცირების მიზეზებია სოციალური, პოლიტიკური, ეთნიკური, ფსიქოლოგიური, და ეკონომიკური პრობლემები, რომლებიც აისახება ოჯახის სოციალურ ეკონომიკურ მდგომარეობაში.

საქართველოში შობადობასთან ერთად სიკვდილიანობის მაჩვენებელი ტრადიციულად დაბალი იყო (ყოფილი საბჭოთა კავშირის ქვეყნები), როგორც უშუალოდ მეზობელ სახელმწიფოებთან, ისე ევროპის მთელ რიგ ქვეყნებთან შედარებით. საქართველოში ჩვილ ბავშვთა სიკვდილიანობის კოეფიციენტი, რომელიც გენდერული მდგომარეობის არსებითი მაჩვენებელია, დაახლოებით 5-ჯერ აღემატება განვითარებულ ქვეყნებში არსებულ დონეს. ბავშვთა სიკვდილიანობის მაღალი მაჩვენებელი დაკავშირებულია ქალის რეპროდუქციული უფლებების დაცვასთან, ჯანდაცვის ინფრასტრუქტურის არსებულ მდგომარეობასთან და სამედიცინო მომსახურების დაბალ დონესთან.

გაეროს მონაცემებით სიკვდილიანობის დონე 2000-2005 წლებში შეადგენდა წელიწადში საშუალოდ 49 ათასს, ხოლო 2005-2010 წლებში წელიწადში საშუალოდ 52 ათასამდე გაიზარდა. ერთ წლამდე ასაკის ბავშვთა გარდაცვლილთა რაოდენობამ საქართველოში 2010 და 2012 წლებში შესაბამისად შეადგენდა 701 და 703 ბავშვი, მათ შორის სოფლად 322 და 361 ბავშვი. შობადობა 2000-2005 წლებში შემცირდა და წელიწადში საშუალოდ 55 ათასი შეადგინა. 2005-2010 წლებში წელიწადში დაახლოებით 53 ათასამდე დავიდა. შობადობის და სიკვდილიანობის მაჩვენებელთა ურთიერთშეჯერებით შეიძლება დავასკვნათ, რომ შობადობის შემცირების და

სიკვდილიანობის ზრდის (ან სტაბილურია) პარალელურად მოსახლეობის ბუნებრივი მატება დაცემის ტენდენციით ხასიათდება. მოსახლეობის ბუნებრივმა მატებამ საქართველოში 2012 წელს 2010 წელთან შედარებით შემცირდა 44,32%-ით. სტატისტიკური მონაცემებით 1963 წელს ჩვენს ქვეყანაში დაიბადა 106000 ბავშვი, ანუ მოსახლეობის ბუნებრივი მატების თვალსაზრისით საქართველოსთვის აღნიშნული წელი სარეკორდო იყო ეს მაშინ, როცა საქართველოს მოსახლეობა არსებულთან შედარებით მილიონნახევრით ნაკლები იყო.

აჭარაში 2011 წელს 2010 წელთან შედარებით დაბადებულთა რიცხოვნობა შემცირდა 9,3%-ით, მათ შორის სოფლად 31,1 %-ით, გარდაცვლილთა რაოდენობა გაიზარდა 1,9%-ით, მათ შორის სოფლად შემცირდა 3,8 %-ით. ერთ წლამდე ასაკის ბავშვთა გარდაცვლილთა რაოდენობამ რეგიონში 2010 და 2011 წლებში შეადგინა 68 და 81 ბავშვი, მათ შორის სოფლად 38 და 44 ბავშვი.

საქართველოში დღეისათვის ერთდროულად დგას როგორც მოსახლეობის შემცირების, ისე დაბერების ზრდის პრობლემა, რაც განვითარებული ქვეყნების მახასიათებელია. გაეროს ექსპერტთა შეფასებით ბევრი განვითარებული ქვეყნების მსგავსად იტალიაში, გერმანიაში და საფრანგეთში შობადობის კლების პარალელურად შეინიშნება სიცოცხლის ხანგრძლივობის ზრდა. ეკონომიკური თანამშრომლობისა და განვითარების ორგანიზაციის (OECD) მონაცემებით, 65 წელს გადაცილებულთა ხვედრითი წილი საფრანგეთის მოსახლეობაში 25%-ს აღწევს, 2050 წელს მოსალოდნელია, რომ მიწის 50%-ს.

სტატისტიკური მონაცემების საფუძველზე შესაძლებელია დავასკვნათ, რომ აჭარის რეგიონის მოსახლეობა, საქართველოს მოსახლეობასთან შედარებით, უფრო ახალგაზრდაა, რადგან აჭარაში შრომისუნარიან ასაკზე უფროსია მოსახლეობის საერთო რაოდენობის 10,6%-ი, საქართველოს მიხედვით ეს მაჩვენებელი 16,5%-ს შეადგენს. მოსახლეობის დაბერების მიმდინარე პროცესი ცხადყოფს, რომ დღეისათვის ჩვენი ქვეყნის მოსახლეობის 19%-ზე მეტი 60 წლის ასაკს გადაცილებულია და ეს პროცესი მომდევნო ათწლეულებში უფრო დაჩქარდება.

საკითხისადმი პრობლემატურ მიდგომას განაპირობებს მზარდი მიგრაციული პროცესები. გაგაეროს მონაცემებით 2000-2005 წლებში საქართველოდან მიგრაციის რაოდენობა წელიწადში საშუალოდ 62 ათასამდე, ხოლო 2005-2010 წლებში 50 ათასამდე შემცირდა. ექსპერტთა შეფასებით 1992-2003 წლებში მზარდი გარე მიგრაციის შედეგად მათმა რაოდენობამ ნახევარ მილიონ ადამიანს გადააჭარბა. სტატისტიკის ეროვნული სამსახურის ოფიციალური მონაცემებით 2002 წელს მიგრაციულმა სალდომ შეადგინა -27,8 ათასი კაცი და იგი 2000 წელთან შედარებით შემცირდა 7,4 ათასი კაცით. მიგრაციული სალდო 2007 წლისათვის შემცირდა -20,7 ათას კაცამდე, ხოლო 2008 წლისათვის -10,2 ათას კაცამდე. სტატისტიკური მონაცემების საფუძველზე საქართველოს მსგავსად მიგრაციის პრობლემა მოქმედებს ყველა განვითარებად ქვეყნებში, სადაც ყოველი მეათე ადამიანი მიგრანტია. ჯოზეფ შამის (გაეროს მოსახლეობის განყოფილების დირექტორი) შეფასებით 1975 წლიდან დღემდე მსოფლიოში მიგრანტთა რაოდენობა გაორმაგდა და მსოფლიოს მოსახლეობის დაახლოებით 3%-ი, ანუ 175 მილიონი ადამიანი დღეს არ ცხოვრობს იმ ქვეყანაში, სადაც დაიბადა, რაც მეტყველებს მიგრაციის მასშტაბების ზრდაზე.

აჭარიდან XX საუკუნის 90-იან წლებში საზღვარგარეთ მუდმივ საცხოვრებლად წავიდა 50 ათასზე მეტი კაცი, ანუ აჭარის მოსახლეობის 13,1%-ი. აღნიშნულ წლებში არსებული საყოველთაო კრიზისის პირობებში ცხოვრების დონის დაცემამ განაპირობა ერთი მხრივ რეგიონში ემიგრაციული პროცესების განვითარება, და მეორე მხრივ, ადგილობრივი მოსახლეობის შემცირების პარალელურად შრომითი რესურსების რიცხოვნობის 4%-ით შემცირება. XXI-ე საუკუნის პირველ ათწლეულში საქართველოდან მიგრაციის მასშტაბი, მსოფლიოს დანარჩენ ქვეყნებთან შედარებით იმდენად მაღალი იყო, რომ 2007 წელს მსოფლიო ბანკის მონაცემებით საქართველო, მისი მოსახლეობის ხვედრითი წილის მიხედვით მსოფლიოს ერთ-ერთ ყველაზე დიდ მიგრაციულ ქვეყნად დასახელდა.

თანამედროვე ეტაპზე მსოფლიო მასშტაბით მოქმედი მიგრაციის გამომწვევი პოლიტიკური, ეკონომიკური, რელიგიური, სოციალურ-კულტურული, ბუნებრივ-ეკოლოგიური, ასევე ნე-

ბაყოფლობითი, იძულებითი, მუდმივი და დროებითი მიგრაციის მიზეზების შედეგად მსოფლიოს განვითარებადი ქვეყნების მსგავსად საქართველოდან გადინება მოხდა მეტწილად შრომისუნარიანი და რეპროდუქციული ახალგაზრდებისა, რამაც მნიშვნელოვანი ზემოქმედება მოახდინა მოსახლეობის სქესობრივ-ასაკობრივი სტრუქტურის და რიცხოვნობის ფორმირებაზე. 2008 წელს (1 იანვრის მდგომარეობით) აჭარის მოსახლეობის საერთო რაოდენობის 24%-ი 15-წლამდე ასაკისაა, რაც 5,2%-ით აღემატება საქართველოს მიხედვით გაანგარიშებულ ანალოგიურ მაჩვენებელს და აიხსნება აჭარაში შობადობის შედარებით მაღალი დონით და შრომისუნარიანი ასაკის მოსახლეობის მაღალი ხვედრითი წილით. აჭარის მოსახლეობის 48,2%-ს კაცები შეადგენენ, 51,8%-ი ქალია. ხანდაზმულთა კატეგორიაში ქალების რიცხვი 1,6-ჯერ აღემატება კაცებისას (მოსახლეობის 2002 წლის აღწერის შედეგებით, 65 წლისა და უფროსი ასაკის 33 ათასი პიროვნებიდან 20 ათასი ქალი იყო). აჭარა ასევე გამორჩეული რეგიონია უხუცესთა რაოდენობითაც: 2002 წლის აღწერით, აჭარაში 90 წელს გადაცილებული 790 პიროვნებაა, ხოლო 100 წელს გადაცილებული-113 პიროვნება ცხოვრობდა. მათგან აბსოლუტური უმრავლესობა (შესაბამისად, 76,1 და 81,4%) ქალები იყვნენ.

აჭარის მოსახლეობის დემოგრაფიული მდგომარეობის, ბუნებრივი მატებისა და ემიგრაციის პროგნოზული შეფასებებიდან გამომდინარე, უახლოეს მომავალში და საშუალოვადიან პერსპექტივაში არ უნდა ველოდოთ რეგიონის მოსახლეობის რაოდენობის მნიშვნელოვან ზრდას და მხოლოდ საჭირო დემოგრაფიული პოლიტიკის გატარების შემთხვევაშია შესაძლებელი, რომ აჭარამ შეინარჩუნოს „დემოგრაფიული დონორის“ მისია საქართველოს სხვა რეგიონებისათვის. ამასთან, დემოგრაფიული დაბერების პროცესის ინტენსივობის გაზრდა (რასაც განაპირობებს მრავალრიცხოვანი თაობების გადასვლა საპენსიო ასაკში) გამოიწვევს შრომითი რესურსების რაოდენობის კლებას და შრომისუნარიან ასაკში მყოფი მოსახლეობის რიცხოვნობის შემცირებას. აჭარის მოსახლეობის რაოდენობასა და სტრუქტურაში მიმდინარე და მოსალოდნელი ცვლილებები უაღრესად აქტუალურს ხდის ამ რეგიონის შრომითი

პოტენციალის განვითარება-გამოყენების საკითხს. შრომითი პოტენციალის გამოყენება არსებითად არის დამოკიდებული რეგიონის ეკონომიკურ განვითარებასა და შრომის ბაზრის ეფექტიანად ფუნქციონირებაზე.

საქართველოში გასული საუკუნის 90-იანი წლებიდან წარმოშობილმა დემოგრაფიულმა პრობლემებმა მნიშვნელოვნად შეამცირა ქართული სოფელის როლი ეკონომიკურ ცხოვრებაში. საკმარისია აღინიშნოს, რომ დღეისათვის საქართველოს მოსახლეობა ძირითადად შემოტანილი პროდუქტით იკვებება, მაშინ როცა XX საუკუნის 90-იან წლებამდე წარმოებული სასოფლო-სამეურნეო პროდუქცია აკმაყოფილებდა ქვეყნის მოსახლეობის მოთხოვნილებებს.

საქართველოს ეკონომიკის განვითარების სამინისტროს ოფიციალური მონაცემებით სასოფლო-სამეურნეო კულტურების ნათესი ფართობები ყველა კატეგორიის მეურნეობებში 2007 წელს 2003 წელთან შედარებით შემცირდა 47,1%-ით, 2011 წელს 2007 წელთან შედარებით 5,5%-ით. მრავალწლიანი კულტურებიდან 2011 წელს 2007 წელთან შედარებით ხილის წარმოება შემცირდა 17,7%-ით, ციტრუსის წარმოება 44,5 %-ით, ჩაის წარმოება 94,7 %-ით. მსხვილფეხა პირუტყვის სულადობა 2000 წელს 1990 წელთან შედარებით შემცირდა 9,3%-ით, 2011 წელს 2007 წელთან შედარებით 3,6%-ით. 2007-2011 წლებში რძისა და რძის პროდუქტების წარმოება შემცირდა 6,9%-ით, ხორცის წარმოება 32,5%-ით, ხოლო ხორცისა და ხორცპროდუქტების იმპორტი გაიზარდა 53,3 ათასი ტონიდან 71,3 ათას ტონამდე.

აჭარაში 1990 წლიდან 1995 წლამდე ჩაის ფოთლის წარმოება შემცირდა 91,4%-ით. 1989-2001 წლებში ციტრუსისა და თამბაქოს წარმოება შემცირდა 4,5-ჯერ, მსხვილფეხა პირუტყვის სულადობა 8,6%-ით. მინიმუმამდე იქნა დაყვანილი აგროსამრეწველო პროდუქციის ექსპორტი. სასაქონლო წარმოება თანდათან შეიცვალა ნატურალური მეურნეობისათვის დამახასიათებელი ნიშნებით. სასოფლო-სამეურნეო სავარგულების სიმცირე არ იძლევა მსხვილი ფერმერული მეურნეობის განვითარების შესაძლებლობას. ამიტომაც დარგი უპირატესად წვრილი-ფერმერული მეურნეობებით არის წარმოდგენილი, უმეტესად 0.1-დან 1 ჰა-მდე მიწის ნაკვეთით.

შესაბამისად, სამეწარმეო სექტორის მიერ წარმოებული პროდუქციის მოცულობა უმნიშვნელოა. 2006 წლის მონაცემებით, სოფლის მეურნეობაში წარმოებული პროდუქციის მოცულობამ 73,6 მლნ ლარი შეადგინა, საიდანაც 72,0 მლნ ლარი გლეხურ-ფერმერულ მეურნეობებზე მოდიოდა, ხოლო 1,6 მლნ ლარი - სამეწარმეო სექტორზე. აჭარის სოფლის მეურნეობაში დასაქმებულია 84,1 ათასი კაცი, მათგან 82,1-თვითდასაქმებულია. წერილფერმერულ მეურნეობებში დასაქმება, როგორც წესი, დაბალმწარმოებლური და დაბალეფექტიანია.

ქვეყანაში სოფლის მეურნეობის განვითარების სტრატეგია აუცილებელია ითვალისწინებდეს სარეალიზაციო ბაზრების მოპოვების პარალელურად სასოფლო-სამეურნეო წარმოების პროდუქტიულობის ამაღლებას, ნიადაგის ნაყოფიერების გაზრდას, ეროზიული პროცესების შემცირებას, სელექციურად გაუმჯობესებული სარგავი მასალით მოსახლეობის უზრუნველყოფას, ცხოველთა ჯიშობრივ განახლებას, მცირე და საშუალო მექანიზაციის საშუალებებით ფერმერთა უზრუნველყოფას. ყოველივე აღნიშნულის რეალიზაცია ხელს შეუწყობს სოფლის მეურნეობის განვითარებას და ამ სფეროში დასაქმებული მოსახლეობის ეკონომიკური მდგომარეობის გაუმჯობესებას. თუმცა აღნიშნულთან ერთად გასათვალისწინებელია სოფლის მოსავლიანობის შემცირებაზე მოქმედი ცვალებადი ბუნებრივ-კლიმატური პირობები.

ამრიგად, საქართველოში მოქმედი სისტემური კრიზისის ხასიათის დემოგრაფიული პრობლემები (კერძოდ, მოსახლეობაში შრომისუნარიანი ასაკის პირთა კლება და დაბერების ზრდის ტენდენცია), რომლებიც განაპირობებს ეკონომიკური ზრდის ტემპის ვარდნას, ზემოთ აღნიშნული ღონისძიებების გატარებასთან ერთად საჭიროებს სახელმწიფოს მიერ დემოგრაფიული პოლიტიკის გატარებას. მსოფლიო ქვეყნების პრაქტიკა ცხადყოფს, რომ სახელმწიფოს მიერ აუცილებელია შემუშავდეს დემოგრაფიული განვითარების მოკლევადიანი და გრძელვადიანი დემოგრაფიული პროგრამები. განსახორციელებელ დემოგრაფიულ პოლიტიკას საფუძვლად უნდა დაედოს, ერთი მხრივ, საქართველოში და მის ცალკულ ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული დაყოფის ძირეულ

ერთეულში-სოფელში არსებული დემოგრაფიული პრობლემების შესწავლა, გაანალიზება და მისი მასშტაბების განსაზღვრა, ხოლო, მეორე მხრივ, დემოგრაფიული კრიზისის გაღრმავების შეჩერება და არსებული სიტუაციის სტაბილიზება, შემდეგ კი საქართველოს დემოგრაფიული აღორძინების ფონდის შექმნით არსებული ვითარების გაუმჯობესება (უფასო მშობიარობა; მშობიარობისას შვებულებისა და ანაზღაურების სისტემის გაუმჯობესება, დახმარება მრავალშვილიან ოჯახებზე), რაც ხელს შეუწყობს დემოგრაფიული პრობლემების გადაწყვეტის გზების დასახვას და ღონისძიებების შემუშავებას.